

Referència bibliogràfica:

Monnet, Nadja; Tapia, Maricarmen (2012). “Del patrimoni al *matrimoine*: l'exemple dels safareigs al Baix Llobregat”. Dins: DD.AA. *Patrimoni, història local i didàctica. Homenatge a Jaume Codina. Actes de les VI Jornades del Patrimoni del Baix Llobregat*, Sant Feliu de Llobregat: Consell Comarcal del Baix Llobregat i Edicions del Llobregat, 2012. Pàg. 150-164. [ISBN: 978-84-938801-6-3].

P^B_{LI}

DEL PATRIMONI AL MATRIMOINE: L'EXEMPLE DELS SAFAREIGS AL BAIX LLOBREGAT

Nadja Monnet
Universitat Autònoma de Barcelona
Maricarmen Tapia
Consultora Kronos Patrimoni

Aquesta contribució té dos propòsits. D'una banda es tracta de presentar l'inventari dels safareigs del Baix Llobregat realitzat al si de la recerca titulada: *Històries de dones i homes rentant la roba: dels safareigs públics a les bugaderies autoservei*, portat a terme per l'Associació SOS Monuments durant l'any 2010 i finançada per l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, que les autores d'aquest escrit varem codirigir.¹ D'altra banda, es planteja la qüestió de l'interès de recuperar aquest patrimoni i quines són les posicions que hi ha, ja que, com saben, el patrimoni és una construcció que depèn d'interessos concrets i de grups determinats. Basant-nos en un petit text de l'antropòloga Ellen Hertz (2002) ens plantejarem si el patrimoni pot ser domèstic.

Els fils conductors que van dirigir la recopilació de dades per al nostre inventari van ser la voluntat d'analitzar com l'acte de rentar la roba va canviar al llarg del temps, com va passar d'ésser una tasca complexa i feixuga realitzada en col·lectivitat, als safareigs, per a convertir-se en un acte més senzill i més individual, que la majoria de les vegades es realitza en l'àmbit privat de la llar. Volíem inventariar elements que ens permetessin fer posteriorment una

¹A més de les coautores, l'equip va ser constituït per Mercè Tatjer, Jerónimo Bouza i Jaqueline Jacquet.

anàlisi del teixit social i del seu dinamisme al voltant de l'activitat de rentar la roba, fixant-nos amb els ritmes (el pols que donaven els safareigs als barris, al poble), la presència de nens/nenes, les rutes que es feien per anar a rentar la roba (i que es fan actualment durant les collades), els temes de les xerrades al voltants de les rentadores, etc. Cosa que no va ser gaire fàcil, perquè per una banda hi ha la dificultat de plantejar aquest tipus de qüestions que pertanyen a un passat de poc prestigi social i de l'altra, les dificultats van venir pel fet de l'edat molt avançada de les persones que podrien explicar-nos les seves experiències. Són cada vegada menys nombrosos els testimonis directes i tampoc no es poden presenciar situacions factibles de ser observades i comentades amb les nostres interlocutores i interlocutors, ja que a l'àmbit d'estudi² ja no hi ha safareigs en funcionament.

Molt més que rentar roba

Rentar la roba ha estat una feina desenvolupada per dones. Dones que rentaven per a la seva família, dones que rentaven per a d'altres, criades, obreres i bugaderes. Rentar la roba fins mitjan segle XX va ser una feina manual. El Baix Llobregat va tenir constància d'aquest procés d'adaptació i canvi d'hàbits al llarg del temps, des de l'ús del riu o les rieres per rentar –o, a partir del segle XIX, el canal de la Infanta– fins a la construcció de safareigs públics municipals. Paral·lelament, també va haver-hi els safareigs de les masies.

²Constituint per la Comarca del Barcelonès i part del Baix Llobregat. Del Baix Llobregat es van incloure els municipis de Castelldefels, Cornellà, El Papiol, Esplugues, Gavà, El Prat de Llobregat, Molins de Rei, Sant Boi, Sant Climent de Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, Sant Boi, Sant Joan Despí, Sant Just Desvern, Santa Coloma de Cervelló, Sant Vicenç dels Horts i Viladecans. Per més detall sobre la nostra recerca, vegeu BOUZA VILA i altres (2010).

Als seus inicis, en el rentat de la roba domèstica es poden distingir dues maneres de fer-ho: una de més característica de la vida urbana i un altra de més específica en la vida rural. La diferència entre ambdues rau en l'abastament d'aigua, l'espai de rentar i l'espai per a estendre i assecar la roba. Tant en el cas dels habitatges dels centres urbans com dels pagesos, no es va comptar, fins mitjan segle XX, amb el volum d'aigua corrent necessari per fer-ho dins de l'àmbit domèstic. Les famílies que vivien als pobles comptaven amb menys espai i en molts casos amb problemes d'abastiment d'aigua. Per això la roba es rentava a prop d'un curs d'aigua dolça, a les voreres de rius i rieres. Per rentar, les dones havien d'agenollar-se i estar en contacte directe amb l'aigua, en èpoques d'estiu i en les d'hivern. Tenien a la seva disposició una sèrie d'estrís i de productes i van elaborar processos per fer la bugada, tots ells força ben descrits a Canela (2006), Joanpere i Martínez (2007), Díez (2006), Comissió projecte Bugaderes (2008) o encara Tatjer (2002).

La distància del poble cap al riu o riera variava. Aquests recorreguts d'anada i tornada implicaven un esforç per carregar la roba i els estris necessaris, a més d'una inversió de temps important per rentar. En la majoria dels casos, estendre la roba també es feia a prop del riu, aprofitant les extensions de terrenys i terra vegetal, i així es portava la roba neta i seca a casa, tasca que podia implicar més de mig dia i almenys un àpat. S'observa que el dia d'anar a rentar coincidía als pobles. Malgrat alguns episodis de discussió, baralles menors i una jerarquització tàcita per part de les dones més dominants (per nivell econòmic, edat o estat civil), va predominar la rutina de reunir-se per rentar la roba. Les dones anaven a rentar amb els seus fills, els quals també tenien les seves tasques segon l'edat, com ara omplir galledes, portar cistells petits i procurar que el vent no s'emportés la roba, i, una vegada seca, ajudar a plegar-la. També es repartien en feines col·lectives com cuidar del més petits. Segons les entrevistes i experiències recollides, pels nens i nenes era

sobretot una celebració i una oportunitat de sortir al camp i jugar. D'aquesta manera el treball es relaciona també amb un espai important de socialització, solidaritat, font d'informació i xarxa de recursos.

Un cas rellevant és el del Papiol, on el safareig quedava a més d'un kilòmetre del nucli urbà. Amb la construcció del Canal de la Infanta, inaugurat al 1819, va haver-hi millores en l'abastiment d'aigua a les cases, però no pas prou com per rentar a la llar. Aleshores es va

Figura 1: Dones al pont sobre el Canal amb farcell per rentar. Safareig del Canal al Papiol. Anys vint del segle passat. Font: Faura Aris (1996).

habilitar un safareig (Figura 1) al costat d'una masia amb la disposició de *banques*³ per recolzar-se. La relació entre el nivell del terreny i el canal en aquest punt obligava a les dones a rentar agenollades. Per anar-hi, les dones baixaven amb una carreta carregada amb els cistells i els nens, dirigida per un home.⁴ La funció del carreter, a més de transportar, era fer algunes tasques com ara càrrega i descàrrega; va ser un vincle molt important.⁵

L'hàbit de rentar la roba cobra més rellevància a partir de mitjan segle XIX, com a resposta al moviment higienista i a les fortes onades d'epidèmies i infeccions que havia patit la població. Els municipis van idear una sèrie de polítiques públiques de sanejament entre les quals s'inclouia la construcció de safareigs d'ús públic i gratuït. Encara que es continués, en menor mesura, rentant a les vores dels riu i rieres, a partir de llavors es van habilitar una sèrie d'equipaments públics als nuclis urbans que responien a fortes demandes locals.⁶

Els safareigs públics van representar un gran avenç per les dones, principalment per separar-les físicament del contacte directe amb l'aigua. Van millorar les condicions de salubritat de les dones que els feien servir i la higiene general per atorgar facilitats per mantenir hàbits saludables. No obstant això, pocs ajuntaments van arribar a construir-los. Només es van trobar els safareig públics de la Font dels Avellaners al Papiol, enderrocat durant els anys setanta del

³Denominació de peça de pedra o ceràmica que es col·loca inclinada cap a l'aigua, permetent recolzar la roba i refregar-la.

⁴Segons l'entrevista feta al veí del Papiol Josep Pagès.

⁵És sabut que, per exemple, en el cas d'Horta a Barcelona, on hi havia una forta activitat de bugaderes, els carreters van arribar a ser personatges molt estimats per la comunitat.

⁶Així per exemple, a les Actes Municipals del 1914 de Sant Adrià del Besòs, paral·lelament a la creació d'una escola, un escorxador o la urbanització de camins, es va demanar la construcció d'un safareig públic.

segle passat i els ja esmentats del Canal del Papiol i de Molins de Rei.

A Molins de Rei, segons es pot veure a les fotografies (figures 2 i 3), es rentava al riu i amb peus en una zona habilitada per a aquest ús, dotada de banques i un banc per deixar-hi els estris. D'acord amb la informació recopilada, aquesta tipologia va ser comuna en el centres urbans del Baix Llobregat immediats al canal com el Papiol, Molins de Rei, Sant Joan Despí i San Feliu de Llobregat.

Figura 2: En segon pla, dona rentant la roba a la vora del Canal de la Infanta. Molins de Rei
Font : Arxiu Fotogràfic de Molins de Rei. Inicis dels anys 1920.

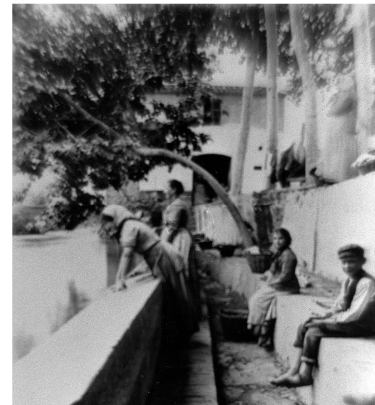

Figura 3. Safareig Públic al Canal de la Infanta.
Molins de Rei

Els safareigs de masies

La vida a la masia ofereix una relació amb el rentat de la roba lleugerament diferent. Com que l'aigua és un recurs escàs, existeix un sistema de captació, conducció i emmagatzematge creat principalment per proveir el regadiu dels conreus. La recollida de l'aigua es realitzava aleshores mitjançant les basses, que es feien servir a més a més per rentar les hortalisses i, en determinats moments, per rentar la roba. L'aigua bruta després de rentar s'utilitzava igualment per al regadiu.

El rentat de la roba a la masia no només es feia per a la família de la casa i les dels pagesos, sinó que en alguns casos també es llogava el

safareig per a l'ús de famílies que vivien a prop de la masia. Algunes dones recorrien distàncies per aprofitar la qualitat de l'aigua i probablement per l'oportunitat de reunir-se amb altres dones.

Actualment encara és possible trobar alguns safareigs de masies al municipis de Gavà, Molins de Rei, Sant Climent de Llobregat, Sant Feliu de Llobregat i Santa Coloma de Cervelló. En aquest darrer municipi varem trobar el safareig de Can Julià (Figura 4), que va pertànyer inicialment a la masia. Després aquesta va servir d'hospital en mans de monges i més tard va ser habitada pels treballadors de la Colònia Güell. El safareig, probablement construït pels treballadors,

Figura 4: Can Julià
Safareig abandonat amb
habitable per a la caldera.
Santa Coloma de Cervelló
Font: Elaboració pròpia, 2009.

Figura 5: Can Molins.
Els safareigs se situen sota els matolls.
San Climent de Llobregat.

està format per dues bases cadascuna de 2,5 x 6 m² amb una profunditat de 90 cm i una capacitat aproximada de 12.000 litres. Es nodreix de l'aigua canalitzada des d'una font propera i destaca per disposar d'una caldera per escalfar l'aigua. Per la numeració de les

banques que s'hi pot veure, probablement es llogava el torn per rentar.

Els safareigs entre patrimoni i “matrimoine”

Com bé escriu Ellen Hertz (2002: 154), la història de la desaparició en francès de la noció de *matrimoine* i de la seva transformació a les altres llengües llatines en matrimoni, posa en evidència tot un programa o millor dit “diversos programes ja que la desaparició és alhora una pèrdua i una petjada que autoritza possibles retrobaments”. Amb aquesta autora, ens preguntem si tornéssim a pensar el patrimoni en termes de MA - (trimoine) i no de PA- (trimoni), quines serien les noves maneres de gestionar-ho? Sorgirien maneres diferents de concebre-ho, de valorar-ho?

Si bé qualsevol al·lusió a la filiació paternal ha desaparegut totalment en els diccionaris actuals, l'arrel llatina de la paraula ens recorda que en èpoques no tan allunyades el patrimoni significava els béns transmesos per la via paternal. Hellen Hertz, pensant haver inventat un neologisme parlant de “matrimoine”, es va adonar que paral·lelament al *patrimonium* va existir el *matremoine*, paraula de la qual tenim constància en francès a partir de l'any 1155 i que servia per designar els béns materns. La paraula es va transformar fins a estabilitzar-se el 1408 en *matrimoine*, però al mateix temps que viu canvis fonètics, gradualment el seu sentit també comença a desviar-se cap al sentit del matrimoni que coneixem actualment. Per tant, “a través d'un doble moviment de desmaterialització i de substitució, els béns materns es veuen transformats en una “situació” i la mare en esposa” (Hertz, 2002:155).

Amb la modernitat aquest fenomen s'accentua. Els diccionaris del segle XVI esmenten encara el primer sentit de la paraula, però també posen l'accent sobre el fet que a l'hora de casar-se el *matrimoine* es

torna propietat del marit, per tant el joveçà es beneficiava de tres tipus de béns: els seus (*le patrimoine*), els de la seva esposa (*le matrilmoine*) a més del bé que constituïa la dona amb la qual acaba de casar-se. “Segueix l’última etapa durant la qual, com qualsevol sistema de dominació que es respecta, l’apropiació material i semàntica es veu reforçada per un treball de negoció” (2002:156). A partir del segle XVII, el terme ja es considera com envellit i burlesc abans de desaparèixer per complet de la llengua francesa.

La història social, estudiada des d’una perspectiva de gènere, ha demostrat el procés de domesticació, fins i tot podríem dir de priva(titza)ció de la dona a Occident. Una sèrie d’oposicions que regula la vida pública i privada de la burgesia s’erigeix en una veritable ideologia de gènere que es torna cada vegada més rígida amb el pas del temps i se sistematitza. Segons aquest esquema, els homes s’oposen a les dones, el propietari a l’absència de propietat, l’esfera pública a la privada, l’autonomia a la dependència, la raó a la desraó, etc. Per tant “una propietat femenina legítima i institucionalitzada que pertanyi a una dona que actui raonablement, amb total autonomia, es torna una lògica impossible, o millor dit una impossibilitat lògica” (2002: 158-159).

La breu reconstitució històrica de les paraules patrimoni i “matrilmoine” que acaben d’exposar hauria d’incitar-nos a reflexionar sobre el tipus de relacions de gènere que reflecteix el patrimoni que lleguem a les futures generacions. Quin patrimoni volem per al futur? Reprenent el cas que ens interessa aquí, mencionem que els safareigs públics no van ser considerats elements importants, per això la seva documentació és molt escassa o fins i tot inexistent.

En els setze municipis estudiats es van trobar més de 50 safareigs documentats en el mapes de principi del segle XX, però només en queden alguns de masies. Els safareigs urbans han desaparegut

totalment, com és el cas de municipis grans com Cornellà, que va arribar a tenir 12 safareigs però on, avui dia, no en queda cap. A partir dels anys 1950, els nuclis urbans del Baix Llobregat van tenir un fort creixement urbà; la manca d’interès i valoració va comportar l’enderrocament d’aquests elements tan característics de la vida domèstica i social. Per altra banda, la canalització soterrada o l’anul·lació del Canal de la Infanta també va significar la desaparició dels vestigis immediats.

Els 9 safareigs que encara romanen són de la tipologia de safareigs de masies:

Municipi	Nom del safareig	Estat
El Papiol	Safareig del Canal de la Infanta	En desús, mal estat
Gavà	La Sentiu, Can Dardena	En ús i en bon estat
Molins de Rei	Safareig de Can Planes	En ús i en bon estat
Sant Climent de Llobregat	Safareig de Can Bonet	En ús, estat regular
	2 Safareigs de Can Molins	En desús, estat regular
Sant Feliu de Llobregat	2 Safareigs de Can Furriol	En ús i en bon estat
Santa Coloma de Cervelló	Safareig de Can Julià	En desús, estat regular

Font: Elaboració pròpia, 2010.

La supervivència d’aquests safareigs és deguda a la seva localització, allunyat dels centres urbans, i gràcies a la seva funció, encara activa, de bassa de regadiu. Cal destacar els safareigs de la Masia de Can Molins. Actualment propietat de l’INCASOL, l’ha cedit a l’Ajuntament de Sant Climent de Llobregat i ha estat rehabilitada, però no se n’han rehabilitat els safareigs.

Considerem els safareigs com un patrimoni que s’ha de valorar, ja que ens permeten endinsar-nos en el món domèstic amb el seus escenaris, rutines i relacions socials, que van ser importants per als

habitants. En una presentació recent del treball a l'Ateneu de l'Hospitalet, van assistir-hi més de 70 persones, la majoria dones, que van voler compartir la seva experiència, memòria i coneixements respecte dels safareigs. Igualment va ser acollit amb entusiasme l'itinerari organitzat pel Museu d'Història de Barcelona als Safareigs d'Horta, dins del programa de la seva exposició "La Revolució de l'aigua a Barcelona".⁷

Els safareigs expliquen, a més, valors de la vida col·lectiva, necessitats, formes de vida, coneixements i eines avui desaparegudes en la vida quotidiana. Permeten fer un treball sobre la memòria col·lectiva d'un passat poc valorat i animar les noves generacions a reflexionar sobre el paper del gènere en la repartició de les tasques domèstiques.⁸ Prop d'un segle després de la popularització de nombroses i noves pràctiques higièniques, no es pot negar que la gran majoria de la població té més que incorporats els gestos quotidians d'higiene corporal i de rentatge de roba. Avui dia, ja no hi ha dia de la setmana dedicat a la bugada, ni creences al voltant de com i quan s'ha o no de rentar la roba. No obstant això, la roba continua parlant i dient-nos moltes més coses de les que ens esperem, com ho demostren els llibres de Kaufmann (1992), que analitza la parella a través de la roba, o de Baurain (2002), que reflexiona sobre la roba de les famílies recompostes.

Qui posa la rentadora? Qui estén la roba? Com ho fa? Quines implicacions té estendre-la a la vista de tot, dintre d'un pati o directament posar-la a l'assecadora? Quines relacions entre els sexes es poden llegir a través de la cura de la roba bruta? Són algunes de les qüestions que obren la reflexió respecte de l'acte de rentar la roba

⁷ Itinerari fet per Maricarmen Tapia a partir de la investigació amb Mercè Tatjer. Per a més informació, vegeu Tapia i Tatjer (en premsa).

⁸ Els safareigs de les masies presenten també valors paisatgístics i formen part de l'enginyeria i racionalització del consum de l'aigua per a la explotació agrícola.

i que demanarien altres recerques per aportar-hi elements de resposta. Aquestes permetrien també valorar la memòria dels actes quotidians i dels llocs, com els safareigs, on es van crear espais de convivència en els quals la comunitat es va organitzar i reunir periòdicament.

Referències mencionades:

- BAURAIN, Martine (2002). *Le linge dans les familles recomposées*. Bruxelles: Labor.
- BOUZA VILA, Jerónimo, JACQUET, Jacqueline, MONNET, Nadja, TAPIA GÓMEZ, Maricarmen, TARRAGÓ CID, Salvador, TATJER I MIR, Mercè (2010). "Històries de dones i homes rentant roba: dels safareigs públics a les bugaderies autoservei". *Revista d'etnologia de Catalunya*, n. 36, p. 162-165.
- CANELA, Rosa Maria, MARTÍNEZ, Manel, VIVANCOS, Iolanda (2006). *Els safareigs públics de la Conca de Barberà*. Valls: Cossetània.
- COMISSIÓ PROJECTE BUGADERES (2008). *Qui té roba per rentar?* Barcelona: Icària.
- DÍEZ I QUIJANO, Desideri (2006). "Les bugaderes d'Horta". *Suplement de l'Informador*, núm. 20, juliol de 2006. [Butlletí de l'Associació de Veïns de la Clota].
- FAURA ARIS, Andreu (1996). *L'Abans: El Papiol; recull gràfic 189-1960*. El Papiol: Efadós.
- JANPERE BIGORRA, Dolors, MARTÍNEZ LOZAR, Pilar (2007). *Fem safareig! De les bugaderes a les rentadores: treball i socialització femenina als rentadors*. Reus: Carrutxa, Ajuntament de Reus.
- HERTZ, Ellen (2002). *Le matrimoine*. A: GONSETH, Marc-Olivier, HAINARD, Jacques, KAEHR, Roland (eds.) *Le musée cannibale*. Neuchâtel: MEN, p. 153-168.

KAUFMANN, Jean-Claude (1992). *La trame conjugale; analyse du couple par son linge*. Paris: Nathan.

TAPIA, Maricarmen, TATJER, Mercè (en premsa). “Entre l’espai públic i l’espai domèstic: Banys i safareigs a Barcelona (1849-1958)”. A: *La revolució de l’aigua a Barcelona: aigua corrent i ciutat moderna 1867-1967*. Barcelona: Museu d’història de Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

TATJER MIR, Mercedes (2002). “El trabajo de la mujer en Barcelona en la primera mitad del siglo XX: lavanderas y planchadoras”. *Scripta Nova*. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales (Universidad de Barcelona), Vol. VI, núm. 119 (23).
[<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn119-23.htm>]